

9. NÁPRAVY SPU V SOUVISLOSTI SE SOCIÁLNÍM ZNEVÝHODNĚNÍM

TÉMA: INDIVIDUÁLNÍ PODPORA DÍTĚTE

Anotace

Specifické poruchy učení zahrnují široké spektrum obtíží, které dětem komplikují proces učení a osvojování nových poznatků. V následujícím textu se čtenáři stručně seznámí se základními projevy těchto obtíží a získají také doporučení, jak mohou s dětmi pracovat, aby se jejich problémy zmírnily.

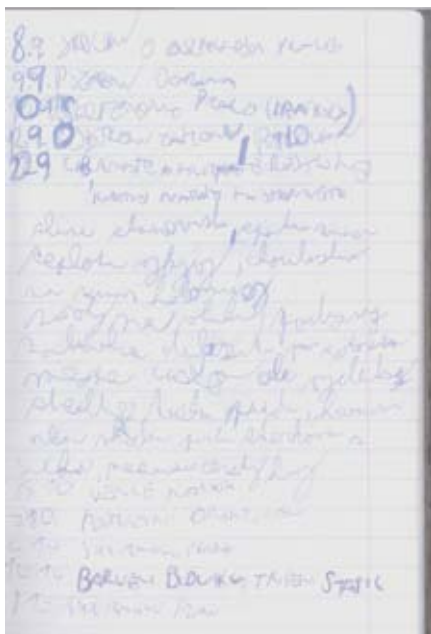
Praxe

Co jsou SPU a jak se projevují

Zkratka SPU znamená specifické poruchy učení a označuje rozsáhlou kategorií poruch, které často velmi úzce ovlivňují školní život dítěte, mohou se projevit v mnoha oblastech a řada obtíží přetrvává do dospělosti a dospělí s dyslexií jim čelí v pracovním procesu i v každodenním životě. Podle jednotlivých příznaků se pro konkrétní poruchy užívají termíny, které jsou dnes již známy i široké veřejnosti:

✘ **Dyslexie** = v užším slova smyslu označuje tento pojem poruchu čtení, v širším smyslu se užívá jako komplexní označení obtíží ve čtení i psaní. Z hlediska čtenářských dovedností má dyslektik obvykle potíže s rychlým rozlišením hlásek, jednotlivé hlásky zaměňuje, dopouští se přemístění hlásek i slabik (někdy jako by četl slova pozpátku), jeho čtení bývá velmi pomalé, zdráhává a ještě ve vyšším věku nezvládá číst za účelem získání informací. Čtení pro něj může být natolik vyčerpávající, že se ztrácí možnost využít informace, které text obsahuje (tzn. že dyslektici mívají dlouho obtíže osvojovat si nové školní znalosti čtením z učebnic a sešitů).

✘ **Dysgrafie** = porucha psaní, při níž je zejména narušená schopnost rychle a účelně psát. Dysgrafici mívají obtíže vybavit si rychle tvary jednotlivých písmen a adekvátně je znázornit. Jejich písmo bývá velmi nečitelné, pokud jsou nuceni psát rychle (např. když si žáci mají v průběhu výuky zapisovat poznámky do sešitu nebo při psaní časově limitovaných testů a písemných prací), vynechávají často hlásky, slova komolí a nezřídka jsou zapsané údaje neúplné a nedokončené jako na uvedeném obrázku.

✘ **Dysortografie** = porucha pravopisu, kdy dochází k opakovaným záměnám měkkých a tvrdých hlásek, znělých a neznělých hlásek apod. Text dysortografiků je plný výrazných gramatických chyb. Často se stává, že pokud se na konkrétní gramatické pravidlo zeptáme, dokážou ho vysvětlit. Selhávají však, pokud ho mají v daném okamžiku aplikovat v písemném projevu.

✘ **Dyskalkulie** = narušeny jsou matematické schopnosti, dyskalkulici mají obtíže s rozlišením matematických symbolů a číslic. Je pro ně typické, že nemají fixovanou představu číselné řady (např. při vzestupném jmenování číslic některé vynechávají, přeskakují mezi desítkami), neumí rozložit číslo 10, což je při práci v desítkové soustavě, na které je naše matematika založena, významný problém. Při řešení matematických úkonů se dopouštějí chyb, které pramení často ze záměn jednotlivých matematických operací, jako je sčítání, odčítání, násobení a dělení.

Kromě popsaných projevů poruch čelí osoby se SPU řadě dalších drobných obtíží, které však při svém vzájemném propojení mohou značně komplikovat nejen studium, ale také každodenní život (např. obtíže s krátkodobou pamětí, v pravolevé orientaci, v orientaci v prostoru, obtíže při načasování aktivit, při posloupnosti jednotlivých činností a dějů v životě, někdy i obtíže s porozuměním neverbálním projevům druhých osob). Mimo to jedinci, jejichž poruchu okolí neakceptovalo, opakovaně slyšají kritiku svého chování a svých studijních nedostatků. Nejenže se tímto rozvíjí výrazná averze vůči školnímu prostředí, ale mnohdy mají velmi nízké sebehodnocení, vnímají sami sebe jako nedostačivé a neschopné.

Není neobvyklé, že se jednotlivé poruchy různě kombinují, čímž pochopitelně narůstá rozsah obtíží a množí se oblasti, v nichž se projevují. Důležitým rysem všech typů SPU však je, že nijak nesouvisí s rozumovými schopnostmi a nadáním. Při správné péči proto není nereálné, aby jedinec se SPU vystudoval střední či vysokou školu.

Obtíže v psaní, čtení, počítání (případně v orientaci v prostoru a čase, paměti, uspořádání děje apod.) jsou ve skutečnosti projevy chování, za nimiž se skrývají obtíže v oblasti tzv. poznávacích procesů. Jedno z oslabení se nachází v oblasti tzv. **fonemického uvědomění**. To znamená, že lidé s dyslexií obtížně identifikují hlásky neboli fonémy ve slovech. Ačkoli slyší a rozumí sdělení (tj. sluch není oslaben), jejich centrální nervová soustava nedokáže adekvátně zpracovat slyšená slova do té podoby, aby je správně napsali. Obdobně když nemají odpovídající představu o slyšeném slově, nedaří se jim ho ani rozpoznat v písemné podobě při čtení. Další obtíže se objevují v oblasti **zrakového vnímání**. Opět to neznamená, že by lidé se SPU hůř viděli (pokud ano, tak to s poruchami nesouvisí), ale zpracování viděného na úrovni centrální nervové soustavy se nedaří v plném rozsahu. Při čtení se stává, že dochází k zámě-

nám podobných písmen. Pokud tyto jedinci vidí dva velmi podobné obrázky, které se liší jen umístěním detailu směrem napravo nebo nalevo, velmi často nepostřehnou rozdíl. Například dopravní značka příkazaná směr jízdy vpravo nebo vlevo může způsobit obtíže. Další problémy se objevují při nutnosti automatizace a propojení více různých procesů do celku. Jedincům se SPU tak například mnohem déle trvá, než se naučí propojit, co vidí, s označením znaku a propojit znaky v celek – tedy čtení.

Vzhledem k tomu, že SPU jsou vrozené, není možné je „vyléčit“, avšak intenzivní práci s dítětem i dospívajícím lze poruchy kompenzovat a pochopitelně dochází také k výraznějšímu rozvoji oslabených oblastí. Jedinec se SPU může zvládat číst, psát i další činnosti s minimem obtíží. Znamená to, že se děti většinou potřebují naučit v průběhu školní docházky používat takové strategie, které jim umožní pracovat ve škole na přijatelné úrovni. Přesto není neobvyklé, že se dyslektici či dysgrafici vyhýbají čtení a psaní (raději píšou na počítači než rukou, neboť jejich písmo je extrémně nečitelné, raději svým dětem vyprávějí pohádky, než by četli z knihy a sami po knize sáhnou zřídka apod.). Vždy záleží také na rozsahu obtíží. Na jedné straně jsou jedinci, kteří v dospělosti zvládají vše zcela bez obtíží (jejich oslabení pravděpodobně od počátku nebyla tolik závažná), na druhou stranu jsou jedinci, kteří navzdory rozsáhlé péči stále čelí různorodým problémům.

Co pomáhá?

Jak trénovat čtení u dětí se SPU:

- Na nácvik je vhodné používat texty, které se dětem čtou co nejnázve, přestože nemusí odpovídat jejich věku. Je třeba volit knihy s dostatečně velkými písmeny, s větším řádkováním, s kratšími texty, s tučně zvýrazněnými slabikami či celými slovy, doplněné úkoly, které se týkají porozumění textu (o čem text byl, jaké postavy v něm vystupovaly, kde se příběh odehrával apod.). Souvislý, nestrukturovaný text na celou stránku děti s dyslexií často vyleká a bojí se ho číst! Totéž platí pro příliš silné knihy!

TIP

Takové texty lze nalézt např. v publikaci *Základy čtení díl I, 2, Čítanka pro dyslektiky díl II, III* (Z. Michalová) – ty se hodí hlavně pro děti na prvním stupni ZŠ. Pro 2. stupeň ZŠ můžeme nalézt inspiraci v publikaci *Život rytíře* (K. Balharová).

- Některé děti chtějí číst knížky odpovídající jejich věku, obsah jednoduchých textů je nebaví. Pak je důležité číst společně s nimi, dohodnout si např. střídání po větách, odstavcích, částech stránky apod., kdy chvíli čte dítě, pak čte dospělý a dítě jen poslouchá a zrakem sleduje text. Tomu pomáhá, když dospělý při svém čtení ukazuje prstem na řádce, kde právě čte.

• Pro snazší orientaci v textu je možné používat tzv. čtecí záložku (viz obrázek). Její pomocí lze odkrývat vždy části slov, slabiky nebo jen písmena. Starší děti nahrazují záložku pravítkem, různými podložkami, nebo si ukazují prstem. Když čtete společně s dítětem, může mu na řádce ukazovat i dospělý – žádoucí je, když sedí dospělý s dítětem naproti sobě u stolu a dospělý ukazuje na slova seshora.

• Starší děti někdy raději čtou potichu, protože jim to pomáhá lépe se soustředit na obsah textu a nemusí vynaložit tolik energie na správnou intonaci a přednes. V takových případech je dobré občas trénovat hlasité čtení, ale nechat děti, ať si čtou texty i pro sebe. O to důležitější je potom společný rozhovor o přečteném textu. Je dobré nechat dítě, ať vypráví, o čem četlo, ptát se ho na konkrétní události, osoby a vzájemné souvislosti. U dětí s dyslexií je vždy třeba vyvarovat se situací, kdy musí číst nahlas před větším množstvím posluchačů (např. ve třídě)!

TIP

Publikace Učíme se číst s porozuměním (R. Šup), kde jsou texty doplněné otázkami a úkoly.

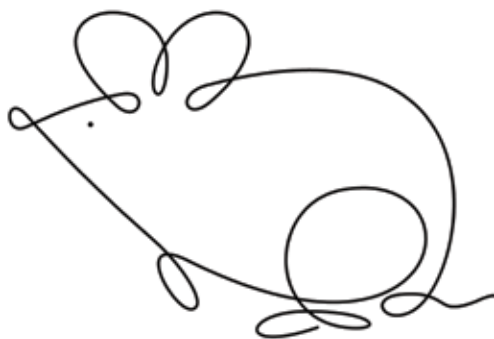
• Když si dospělí připravují pro děti vlastní texty ke čtení, je důležité dodržet některé zásady pro formátování textu:

- ▲ velikost písma alespoň 12 bodů
- ▲ používat bezpatkové písmo (např. Calibri, Tahoma, Arial, Comic Sans)
- ▲ používat řádkování 1,5 a více
- ▲ zarovnávat tzv. „do praporku“ (zarovnání textu doleva)
- ▲ strukturovat text do kratších odstavců
- ▲ důležitá slova, názvy nebo fráze tučně zvýraznit
- ▲ nepoužívat kurzívu, podtržení textu, nepsat souvislé texty velkými písmeny (kapitálkami)

Jak trénovat psaní u dětí se SPU:

• Pokud je písemný projev dítěte nečitelný, píše se mu obtížně, stěžuje si na bolest ruky, tempo psaní je pomalejší, je potřeba uvolňovat svaly horní končetiny, kterou dítě užívá při psaní. K tomu napomáhají uvolňovací cviky, které je vhodné zařadit před samotný nácvik psaní. Lze využívat klasická pohybová cvičení, při nichž jsou zapojeny ruce, např. kroužení paží, předloktí a

zápěstí apod. Další uvolňovací cviky je možné provádět přímo na papíře – dítě obtahuje různé tvary, dělá kruhy, svislé a vodorovné čáry, vlnky apod. Toto vše může malovat nejprve na velké archy papíru (např. formát A3), aby byly tahy plynulé a docházelo při nich k maximálnímu uvolnění ruky.

TIP

Pracovní listy Jedním tahem (R. Šmarda, J. Bednářová).

- Pro podporu písemného projevu je třeba dbát také na výběr vhodného psacího a kreslicího náčiní. Je lepší používat tužky, pastelky, pera a propisky se silnější stopou a měkčí tuhou. Pokud dítě nedrží tužku správně, může mu pomoci tzv. trojhranný program.

- Lepší úpravy písma docílíme, když dětem narýsujeme do sešitu pomocné linky, aby věděly, kde na řádce písmeno začíná a končí, kde se kříží klíčka směrem nahoru a dolů atd.

TIP

Sešity s takto vytvořenými pomocnými linkami vyrábí např. firma Herlitz.

- U starších žáků se osvědčuje přechod na psaní tiskacím písmem. Je ovšem nutné s dětmi trénovat, jak se tiskací písmena píšou.
- Děti mívají často problémy se zápisy do sešitů při výuce jiných než jazyko-

vých předmětů – nestíhají si zapisovat, důležitá slova nebo fráze komolí. Je proto dobré s nimi procházet zápisy z výuky, doplnit a správně zapsat, co je třeba. Ideální je, když žákům učitelé poskytnou předem připravené materiály, které si vlepi do sešitu a při výuce si doplňují jen některé poznámky, což jim umožní lépe se soustředit na výklad učitele.

- Výskyt gramatických chyb při psaní je vhodné zmírňovat procvičováním jednotlivých pravopisných jevů za využití přehledů gramatiky a doplňovacích cvičení. Vždy je důležité, aby děti dokázaly najít v přehledech správné odpovědi a dokázaly odůvodnit svoji volbu. Při nácviку gramatiky je nutné vyvarovat se práci pokusem a omylem, neboť tím se děti nic nenaučí.

TIP

Webové stránky www.kaminet.cz obsahují přehledy gramatických jevů českého jazyka a umožňují procvičování.

- Cílem nácviку je, aby děti byly schopny rychle, efektivně a samostatně využívat přehledy gramatických kategorií, a to nejen při přípravě, ale i v průběhu výuky ve škole.
- Vůbec nelze spoléhat na to, že když dětem napíšeme něco na tabuli, dokážou to zcela správně přepsat. Přepis je komplexní a velmi náročný proces, vždy je nutné zkontrolovat, co si děti zapsaly. Pomáhá jim, když to, co je napsáno, je současně i diktováno.

Jak trénovat počítání u dětí se SPU:

- Východiskem pro nácviку početních operací jsou tzv. předčíselné představy. Děti by měly být schopné odhadnout, čeho je více/méně, co je delší/kratší, co je dál/blíže apod. Pokud toto nezvládají, je třeba s nácviку počítání začít u tohoto procvičování.
- Dále je potřeba zafixovat dětem představu číselné řady, nejprve do 10, pak do 100 a nakonec do 1000. Trénujeme s nimi uvědomění, která čísla předcházejí určitému číslu, která dále následují, jaká čísla jsou menší/větší, co vyjadřují jednotky, desítky, stovky v číslici atd. K tomuto nácviку nám může pomoci zraková opora a názorné vyjadřování množství.

TIP

Barevné hranolky v kufříku (nakladatelství D+H), kde najdeme barevné a velikostní odlišení jednotek a desítek a názornou oporu pro vyjádření množství. Dále je možné využít pracovní listy Číselná řada do 100, Číselná řada do 1000, 1. a 2. díl (J. Bednářová).

• Počítáme - li $7 + 5$, musíme si nejprve dopočítat, kolik zbývá do 10 a pak přičíst, kolik z 5 zůstává přes 10. Když chceme spočítat $10 + 5$ nebo $100 + 50$ nebo $1000 + 500$, je to stále stejný princip výpočtu. Oba zmíněné postupy zvládají děti tehdy, když umí rozložit číslo 10 a chápou princip desítkové soustavy. Proto je důležité rozklad čísla 10 procvičovat stejně jako příklady, při nichž je nutné počítat přes 10. Počítání po jedné přes 10 není efektivní, naopak je zdlouhavé a vyžaduje zvýšení úsilí.

TIP

Publikace Struktura čísla od 1 do 10 (J. Bednářová)

• S dětmi je třeba opakovaně hovořit o **principech matematických operací**, např. sčítání znamená totéž, jako když něco přidáváme, když používáme spojku „a“; při odčítání ubíráme, snižuje se množství; násobení vyjadřuje práci se stejně velkými skupinami; dělení je totéž, jako když něco rozdělujeme mezi více osob, můžeme ho vyjádřit také zlomkem apod. Děti si potřebují uvědomit, že běžné každodenní činnosti lze vyjádřit matematickými operacemi a najít mezi nimi vzájemné souvislosti.

• Ještě složitější než výpočty matematických příkladů jsou slovní úlohy. Dítě musí nejprve správně přečíst zadání, porozumět, co je jeho úkolem, uvědomit si, které informace jsou důležité a které naopak nepodstatné, a zamyslet se nad tím, jakou matematickou operaci bude třeba použít (nápovědou mu je, když ví, jaké jiné obraty lze použít pro vyjádření matematických operací - viz předchozí odrážka). Toto je zároveň postup práce, pomocí kterého je s dítětem možné pracovat, pokud se mu slovní úlohy nedaří.

TIP

Publikace Slovní úlohy (pro matematiku ve 3., 4., 5. ročníku základní školy) od R. Šupa.

Jak posilovat další oslabené funkce:

• V případě, že se v písemném projevu dítěte objevuje zvýšená chybovost v podobě záměn krátkých/dlouhých, tvrdých/měkkých slabik, znělých a neznělých hlásek (b-p, s-z), vynechávání písmen nebo slabik ve slovech, je nutné posilovat výše zmíněné **fonemické uvědomění**. K tomu lze využít hry

typu slovní kopaná, na roboty (děti rozkládají slovo na hlásky, nebo slova na hlásky rozkládá dospělý a dítě poznává, o jaké slovo se jedná), vymyšlení rýmů, někdy i tělesné cvičení kombinované s manipulací s hláskami (např. krokování slov po hláskách, kdy každý krok je jedna hláska, dlouhá hláska je vyjádřena delším krokem, háček skokem, I a Y zdvižením jedné nebo obou rukou vzhůru atd.).

TIP

Pracovní sešity od O. Zelinkové Cvičení pro dyslektiky I. - Rozlišování krátkých a dlouhých samohlásek, Cvičení pro dyslektiky II. - Rozlišování dy-di, ty-ti, ny-ni a rozlišování sykavek, Cvičení pro dyslektiky III. - Cvičení sluchové analýzy a syntézy.

• Pokud děti při čtení zaměňují tvarově podobná písmena, je nutné posilovat zrakové vnímání pomocí určování stejných a nestejných obrázků, geometrických obrazců, hledání rozdílů mezi podobnými obrázky, vyhledávání konkrétních tvarů ve změti obrázků, které se různě překrývají apod. Je důležité nejen děti nechat samostatně pracovat, ale také s nimi mluvit o tom, proč jsou určité obrazce odlišné, jak našly odpověď.

TIP

Pracovní listy
Zrakové vnímání,
Optická diferenciacie I. a II. díl
(J. Benářová).

• Při obtížích se zapamatováním slyšených nebo viděných informací je dobré paměť více trénovat, např. formou učení básniček, Kimovy hry zaměřené na zapamatování předmětů, vyjmenování postav v příběhu, který děti viděly, nebo četly, překreslování obrazců nebo geometrických tvarů, které necháme dítě chvíli prohlédnout a jeho úkolem je překreslit obrazec z paměti. Na druhou stranu je důležité vyhýbat se situacím, kdy se dítě musí spoléhat pouze na paměť, a tedy mnoho informací z učiva nebo zadané úkoly zapomené.

Z toho vyplývá, že je třeba děti učit strategie, které pomohou lepšímu zapamatování informací - zapisovat si úkoly hned po zadání (u menších dětí by měl dospělý zkontrolovat, zda si dítě úkol zapsalo), opakovat si důležité informace, ukládat informace do paměti za využití zrakových podnětů, pamatovat si informace utříděné podle logických vazeb (např. telefonní číslo si pamatujeme po dvojicích/trójicích číslic, seznam na nákup podle druhů potravin, které potřebujeme koupit apod.).

- Při veškeré práci s dětmi se SPU se vždy osvědčuje využívat pro zpracování informací co nejvíce smyslů (tzv. **multisenzoriální** nebo **multimodální přístup**). Prakticky to znamená, že co se děti mají naučit, by měly vidět, slyšet a také si vyzkoušet (např. slova, která opakovaně komolí a jejichž zápis si špatně pamatují, by měly vidět před sebou, přesně pojmenovat, jak se píšou a proč z hlediska gramatiky a zároveň by si je měly několikrát vyzkoušet napsat).

Péče o jedince se SPU

Děti se SPU patří do péče pedagogicko-psychologických poraden. Každá mateřská, základní i střední škola má svoji spádovou poradnu. Mimo to lze pomoc hledat také v neziskovém sektoru nebo soukromých praxích speciálních pedagogů.

TIP

DYS-centrum® Praha o.s.
www.dyscentrum.org

Centrum ROZUM v.o.s.
www.centrumrozum.cz

Poradenství v oblasti speciální pedagogiky
www.prodys-bubenickova.cz